

Hegedős Soma

Igazságosság – kifizetődő?

*Az igazságosság érvényesíthetőségének nehézségei
a versenyképesség világában*

Does Fairness Pay?

Difficulties in Enforcing Fairness in the World of Competitiveness

Összefoglalás

A szerző cikkében az igazságosság gazdasági vetületeinek fogalmi problémáira világít rá. Radbruch szerint a jog által átszőtt társadalmi, gazdasági rendszereknek az igazságosság érvényesítése mindig kötelező feladata kell hogy legyen. Az állami döntéshozatal vonatkozásában felmerülő klasszikus igazságosságelméletek mellett a közgazdasági gondolkodásban meghatározó Friedrich August von Hayek és John Rawls nézetei kerülnek ismertetésre. Az igazságosság, az igazságos közösségek kialakítása valójában egy társadalmi küzdelem, amelyet elsősorban a jogászok, közgazdászok, politikai döntéshozók vezetnek, de résztvevője az adott közösség minden tagja. Ebben a küzdelemben segíthet a keresztény etika és erkölcsi felfogás, amely az etikus közgazdasági gondolkodásnak is egyik alapja.

Summary

In this article the author sheds light on the conceptual problems inherent in the economic aspects of justice. According to Radbruch, the social and economic systems imbued with law must set the enforcement of justice as their task. In addition to the classical theories of justice relevant for government decisions, the views held by Frie-

DR. HEGEDŐS SOMA, doktorandusz, Eötvös Lóránd Tudományegyetem,
Állam- és Jogtudományi Kar, Doktori Iskola (hegedossoma@gmail.com).

drich August von Hayek and John Rawls, predominant thinkers of economics, are outlined. Justice and the development of fair communities is actually a social struggle led primarily by legal experts, economists and political decision-makers, but all members of the particular community participate in it. In this effort, help may be provided by Christian ethics and morals, as they also provide one of the pillars of ethical economic thinking.

BEVEZETÉS

„Az eredményesség kizárólagos kultusza a szabadság és a kultúra pusztulásával jár” – állapította meg a 20. század egyik legnagyobb közgondolkodója, Bibó István. Bibót megelőzően, mintegy száz évvel ezelőtt az indiai Mahátma Gandhi fogalmazott úgy, hogy a nyugati világ emberének majdhogynem kizárólagos értékmérőjévé a jólét és a siker vált. A jólétet szolgáló, eredménycentrikus nyugati társadalminkban maradhat-e hely hát az igazságosságnak? – tehető fel a kérdés, amelyet a szociális különbségek gyorsuló növekedésére rámutató tanulmányok tesznek igazán feszültségteljessé.

A felvetés természetesen kissé leegyszerűsítő, hadd válaszoljunk meg mégis az ún. Radbruch-formulára hivatkozással. Gustav Radbruch a második világháború szörnyűségeit megtapasztalva szakított a merev, ún. pozitívista jogfelfogással. Radbruch úgy találta, hogy – a társadalmi-gazdasági intézményeinket is létesítő, szabályozó – törvény sokkal inkább egy, a törvényben rejlő értéken nyugszik: Radbruch szerint ahol az igazságosságra már nem törekszenek, ahol az egyenlőséget, mint az igazságosság magját, semmibe veszik, ott a törvény nemcsak „helytelen jog”, de egyenesen hiányzik belőle a jogi jelleg, megszűnik jognak lenni.

AZ IGAZSÁGOSSÁG MEGKÖZELÍTÉSI PROBLÉMÁI

„Mi az igazság?” – tette fel a nagy kérdést a Passió-történetben Poncius Pilátus Jézus Krisztusnak. Ez a kérdés minden filozófiának az egyik alapkérdése, ezért megválaszolása jelen tanulmánynak még csak megközelítőleg sem képezheti tárgyát. Értekezésünkben elsődlegesen az igazságosság gazdasági vetületeinek fogalmi és megközelítési (elméleti) problémáival foglalkozunk. Ez a problémakör az egyik alaplémájája az igazságosság társadalmi érvényesíthetőségének.

Amennyiben a már fentebb tárgyalt Radbruch-formulát a nikomakhoszi etikában leírtakkal állítjuk párhuzamba, az igazságosság és a törvényesség (jog) egy érdekes kétoldalú, kétirányú kapcsolatát vázolhatjuk fel. Arisztotelész szerint az állami életben megnyilvánuló igazságosság egyrészt a törvényeken alapul, másrészt pedig magából a természetből fakad. Ezt azzal alapozza meg, hogy állítása szerint léteznek olyan egyetemesen érvényes, íratlan törvények, amelyeket mindenki elfogadni látszik, a jogok közül pedig némelyek a természetből erednek. Arisztotelész szerint igazságosságról csak ott lehet szó, ahol törvény szabályozza a polgárok egymáshoz való viszonyát.

E tekintetben tehát az ókori görög gondolkodó is elválaszthatatlanul összekötötte az igazságosságot a joggal, még ha más irányból is tette ezt Radbruchhoz képest.

Arisztotelész koncepcióját felhasználva és azokat továbbgondolva szisztematizálta az igazságosságot Aquinói Szent Tamás. Az igazságosságot olyan erényként fogta fel, amely a közösség s így az állam helyes rendje felé mutat. Kifejezetten a gazdasági döntések igazságosságmérceje kapcsán lényeges Tamás felfogása, amely szerint az igazságosság egy rajta kívül álló – materiális kifejezéssel élve – aktivizmust igényel érvényesítése során. Ez a következőt jelenti Tamásnál: Mivelhogy az igazságosság nem egyszerűen csak egy erény, az akarattal és a mértékletesség gyakorlásával állítható elsődlegesen párhuzamba, ráadásul másra, más jogos érdekének érvényesítésére irányul, ezért igen nehéz követelményeit teljesíteni. Már csak azért is, mert az ember elsődlegesen saját javát és kívánságait szeretné előmozdítani, és nem pedig másokét. Ezért szükséges kiegészíteni egy lelki-szubjektív aktivizmussal: ez az aktivizmus jelenik meg Tamásnál a szeretet fogalomban. Ez alakítja ki azt a készséget, amely lehetővé teszi, hogy akkor is a másik javát tartsuk szem előtt, amikor egyébként a sajátunk előmozdítására törekednénk. Jelentősek a Tamás által meghatározott igazságosságfajták, melyek közül kiemelkedik az osztó igazságosság, melyen a modern szociális igazságosság is alapul, lényegében az Arisztotelész és Aquinói Szent Tamás által megfogalmazott alapeszmének a modern társadalom keretei között való alkalmazása. Tamás szerint az igazságosság által előírt „kötelezettség” irányulhat a közösség egészére és annak valamely tagjára, ez alapján pedig egyetemes (*justitia universalis*) és részleges igazságosságról (*justitia distributiva*) beszélhetünk. Előbbi az ún. közjóra, utóbbi az egyéni jóra irányul. A részleges igazságosság esetében beszélhetünk tehát a közösségnek a tagok iránti osztó igazságosságáról, illetőleg a tagok egymás iránti kötelezettségeiről, vagyis kölcsönös igazságosságról. Az egyetemes igazságosság – a „rész-egész” viszonyrendszerre alapján – a közjót helyezi előtérbe, arra hívja fel a figyelmet, hogy az egyén mivel tartozik közössége felé. A részleges igazságosság egyik formája, az osztó igazságosság ezzel ellentétben azt fogalmazza meg, hogy a közösségi javakat és értékeket (vagy éppen terheket) miként, milyen arányban, kik között kell elosztani egyéni szinten. E tekintetben két elv érvényesül: az egyenlőség és az arányosság. Az arányosság szerint, aki többet ad a közösségnek, kapjon többet is a közösség javaiból. Megjegyzendő: a jog világában akad még egy ún. *osztó igazság* fogalom. Ez Frank Ignáctól származik, aki a vagyoni viták kapcsán nevezte el a magánjog szerepét ilyen módon. A polgári perekre jellemző, hogy mindkét fél a saját érdekét, a „maga igazát” védi. Közöttük tesz igazságot a törvény és a bíró, összemérve és megosztva közöttük az érdekszférákat. Ehhez hasonló végtére is a politikai döntéshozó szerepe is, aki társadalmi csoportok között dönt pl. egy költségvetési törvény összeállításakor.

Áttérve John Rawls és Hayek igazságosságelméleteire, meg kell jegyeznünk, hogy a két álláspont közötti feszültség elsődlegesen az egyenlőségről, illetőleg az individuum és a közösség viszonyáról alkotott eltérő felfogásokból következik. Olyan társadalmi dilemmák ezek, melyekről hasonló komolysággal már olyan ókori-középkori gondolkodók is lényeges elméleteket állítottak fel, mint éppenséggel Arisztotelész és Aquinói Szent Tamás. A tanulmány szabta keretek miatt azonban

e helyütt a főbb különbségekre és az azokból eredő következményekre kívánunk rámutatni Hayek és Rawls munkásságában, az igazságosság szemszögéből. Először is lényeges, hogy Hayek igazságosságfogalma formális, ezzel ellentétben Rawls viszont lehetségesnek tartja az igazságosság elveinek meghatározását és alkalmazásukat. Hayek eredetileg Arisztotelész igazságosságfogalmából indul ki, de elutasítja annak alkalmazását a társadalom és a piac vonatkozásában. Hayek szerint lényegében egyetlen társadalomról vagy piaci rendről sem állítható, hogy az igazságos, avagy sem. Az osztrák gondolkodó szerint a társadalmi igazságosság jelentés nélküli, egyfajta hit, szabad társadalomban lényegében nincsen szerepe. Hayek szerint problematikus, hogy az igazságosságélmépek ideologikusak is, bizonyos érdekcsoportok számára felhasználhatóak, másrésztől azonban ellentmondásosak és megvalósíthatatlanok is. Ellentmondásos, mert *a piacnak nincsenek ún. pozitív céljai*, megvalósíthatatlan, mert egyrészt a társadalomban nem létezik az értékeknek, az elveknek semmiféle kialakult hierarchiája, rendszere, másfelől pedig nincs egyetlen olyan döntéshozó szerv sem, amely rendelkezne a megvalósításhoz, a megfelelő érvényesítéshez szükséges információkkal. Hayek lényegében az emberi tudással, képességgel kapcsolatos szkeptikus véleményére alapozza elgondolását. Ezzel szemben Rawls úgy találta, hogy az emberek képesek a jó saját felfogásának kialakítására, másrészt képesek igazságérzet, vagyis egy arra vonatkozó, rendszerint hathatós vágy kialakítására, hogy alkalmazzák és cselekedeteikben kövessék az igazságosság elveit. Rawlsnál lényeges az egyenlőség szerepe. Szerinte minden emberben van valami közös, ami végső soron, mint morális lényeket, egyenlővé teszi őket. Így válnak képessé a jó megalkotására, az igazságérzet gyakorlására. Az egyének mint erkölcsi személyek egyenlő tiszteletre és figyelemre jogosultak. Ez az elosztás tekintetében is egyenlőséget jelent tehát, senki nem jogosult több erőforrásra másnál. Ezzel szemben Hayek igazságfogalma a piaci mechanizmusokra támaszkodik, mellőzi az érdemekre támaszkodó megalapozást. (Ellentétben Aquinói Szent Tamás arányosságformulájával.) Hayek az egyenlőség igen szűk értelmezését tartja megvalósíthatónak, ez pedig a törvény előtti egyenlőség. Minden egyéb dolgot a piacra kell bízni, vélekedése szerint. Így az egyes emberek képességbeli, körülményeikből fakadó egyenlőtlen-sége és az abból következő eltérő egyéni életpályák végső soron a piac természetes következményei – se nem igazságosak, se nem igazságtalanok. A piac végső soron így válhat az „igazságosság” szolgáltatójává. Ugyan egyenlőtlen-séget eredményez, hiszen ha különböző embereket azonos módon kezelünk, azaz senkit nem részesítünk előnyben, akkor a piacon az erősebbek (vagyonosabbak, tehetősebbek stb.) fognak jobban szerepelni. Nem azért, mert jobban megérdemlik, tehát nem az érdem a döntő, a piac ezt nem vizsgálja. Egyszerűen többet és jobban kínálnak a piacon, olyasmit, amire a társadalom többi tagjának nagyobb szükséglete van. Persze ez a lehetséges állami beavatkozás irányát és kereteit is nagyban korlátozza. Hayek nem veti el teljesen, hogy meghatározott esetekben segíteni, támogatni kell a társadalom legszegényebb tagjait, esetleg még a nem általuk megtermelt vagyonból is. Azonban teljesen elhatárolja már magát a közösségbeli tagságra

építő elosztási politikától. Rendkívül aktuális Hayek kritikája ezzel kapcsolatosan. Ez az elosztási politika ugyanis mind az egyes nemzetek szintjén, mind nemzetközi szinten súlyos következményekkel járna Hayek szerint. Kirekesztő politikához vezethetne, hiszen senki, sem a nemzet tagjai, sem pedig maguk *a nemzetek nem szívesen fogadnának be új polgárokat*, tartva attól, hogy azok majd részesedést követelnek a társadalmi vagyonból, amelynek előteremtéséhez vajmi keveset tettek hozzá.

AZ IGAZSÁG OSSÁG GYAKORLATI DILEMMÁI A GAZDASÁGPOLITIKÁBAN

Az alábbiakban két hazai vonatkozású társadalmi-gazdasági ügygel foglalkozunk, melyek az igazságosság érvényesíthetőségének egy-egy gyakorlati dilemmájára mutathatnak rá. Természetesen számos egyéb, gyakorlati jellegű dilemma hozható fel, azonban ezek közül az igazságosságnak valamiféle általános szembenállása a gazdasági szükségszerűséggel, illetőleg a jogi gondolkodásban a jogállamisággal, kiemelkedő jelentőségűek.

Max Weber szemléletes leírása jelöli számunkra a legalapvetőbb gyakorlati dilemmát, mely végső soron minden társadalmi-gazdasági jelenség alapdilemmája egyúttal. E szerint testi létezésünk csakúgy, mint legeszményibb szükségleteink kielégítése, mindenütt a szükséges külső eszközök mennyiségi korlátozottságába és minőségi elégtelenségébe ütközik, kielégítésük pedig tervszerű előrelátást és munkát igényel, harcot a természettel és társulást az emberekkel. Ahogyan az ókori bölcsesség is megfogalmazza: „szűkölködik a világ”. Ez a feszültség mutatkozik meg egy jelentős alkotmányjogi változásban is. Az 1949. évi XX. törvény, vagyis a korábbi Alkotmány 70/E. §-ának (2) bekezdése nevesítette a *társadalombiztosítási jogot*. A törvényszöveg szerint konkrétan „a Magyar Köztársaság az ellátáshoz való jogot a társadalombiztosítás útján és a szociális intézmények rendszerével valósítja meg”. Az Alaptörvény hatálybalépésével (2012) a társadalombiztosítási jog egyfajta devalválódása észlelhető. A XIX. cikk (1) bekezdése szerint Magyarország arra törekszik, hogy minden állampolgárának szociális biztonságot nyújtson. Részben az arányosság elvéhez, részben a hayeki igazságosság koncepcióhoz társítható a (3) bekezdés, mely szerint törvény a szociális intézkedések jellegét és mértékét a szociális intézkedést igénybe vevő személynek a közösség számára hasznos tevékenységéhez igazodóan is megállapíthatja. A társadalombiztosítási jog ugyan sosem volt klasszikus alapjog, már csak szerkezete miatt sem, a változás azonban mégis feltűnő. Alighanem a 2008-as gazdasági világválságot követően a jóléti, illetőleg a szociális állam koncepcióiba vetett bizalom megrendülése alapozhatja meg ezt az irányváltást. Ezen túlmenően érdemes foglalkozni röviden Pokol Béla írásával az európai demográfiai változások kapcsán. Pokol rámutatott arra, hogy Kelet-Közép-Európa Bulgária, Szlovákia, Románia, Magyarország és Csehország által elfoglalt részén a mai, összességében nagyjából 55 milliós lakosság az ENSZ statisztikái szerint 2050-re nagymértékű előregedés mellett mintegy 43 millióra fog csökkenni. Pokol szerint amennyiben így haladunk tovább, az állami költségvetés kiürül, a nyugdíjak (és

egyéb, a társadalmi igazságosság jegyében statuált társadalombiztosítási intézmények) kifizetésének, fenntartásának alapjai pedig elfogynak, ami társadalmi dezorganizációt idéz elő. Az állami költségvetések összeroppanását az említett országokban az dönti majd el, hogy mennyire lesz jellemző a képzetesebb fiatalok körében a tartós munkavállalás és a perspektivikus letelepedés külföldön.

Másik, jelentős fajsúlyú ügy az ún. *devizahitel-válság* és a kormányzat devizahiteladósokat mentő programsorozata a társadalmi igazságosság jegyében. Magyarországon mind az állam-, mind a magánadósság nagyon megnövekedett. A magyar eset meglehetősen szélsőségesen alakult, hiszen nem elég, hogy az állam súlyosan túlköltekezett, a lakosságot is felelőtlen hitelfelvételre ösztönözte, mivel a hitelek elérhetősége mérsékelni tudta az egyre lassuló növekedés hatásait is. Mindehhez természetesen szükség volt arra is, hogy a piac mind az államnak, mind a lakosoknak szinte korlátlanul nyújtson hitelt, mely a beláthatónak tűnő eurózóna-csatlakozást övező várakozásokon alapult. Tanulmányunk tárgykörénél maradván alapvetően két érdekszférát választhatunk el: a bankok oldalát, amelyek a jogbiztonságra, jogállamiságra hivatkozva kívánták védeni a már megkötött hitelszerződéseket, másfelől az adósok oldalát, akik egy előre igen nehezen belátható körülmény (világválság) folytán kerültek esetenként kilátástalan anyagi helyzetbe. Utóbbiak érdekében merülhetett fel a kormányzat által képviselt társadalmi igazságosság érvényesítése, tulajdonképpen erre hivatkozással nyúltak bele a szerződéses állományokba például a forintosítások útján. Ennek a drasztikus beavatkozásnak a révén válhat érzékelhetővé, hogy ugyan már Arisztotelész is fontos kapcsolatot talált az igazságosság és a törvények uralma (jogállamiság) között, esetenként ez a két nagy jelentőségű, jogelméleti fogalom mégis mennyire élesen szembe helyezkedik egymással. (Amely szembenállásra persze még számos példa akad, elegendő a híres „fallövés”-ügyekre gondolni a német egység létrejöttét követően.) Tekintettel pedig arra, hogy az érintett bankok többsége vélhetően az Európai Bírósághoz fordul kártérítést – jó eséllyel – követelve a kormányzat intézkedései miatt, a politikai döntéshozóknak közvetlenül is választ kell adniuk a kérdésre: Az igazságosság érvényesítése valóban kifizetődő?

IGAZSÁGOSSÁG ÉS VERSENYKÉPESSÉG

A verseny és a társadalmi igazságosság viszonyának vizsgálatakor érdemes felidézni a német gazdasági csoda egyik letéteményesének, Ludwig Erhardnak a gondolatait. Erhard szerint a verseny a legeredményesebb eszköz arra, hogy a társadalmi jólétet megvalósítsuk és fenntartsuk. Csak a verseny vezethet ugyanis oda, hogy a gazdasági haladás minden embernek a javára váljon, és megszűnjön minden olyan előny, amely nem valamilyen magasabb teljesítmény egyenes következménye. A verseny segítségével elérhető a haladás és a nyereség – a szó legjobb értelmében – társadalmisítása, és amellettt fenntartható az egyén teljesítményre törekvése is. Erhard biztos volt abban, hogy a jólét ilyen módon növelhető a legjobban, és hogy a növekvő termelékenység függvényében minden dolgozó ember egyre magasabb bért kaphasson. Az Erhard által képviselt gazdaságpolitika sikerei óta eltelt évtizedek bizonytalanságot szülhetnek

a nagy tiszteletben álló közgazdász állásfoglalása kapcsán. Önmagában már a jólét elérése vonatkozásában is dilemmákat vet fel a verseny és a szabad versenyből (is) fakadó növekvő egyenlőtlenség társadalmainkban.

Úgy tetszik, hogy a versenyképesség világában egyelőre nincs egy átfogó, univerzális modell a verseny és a társadalmi igazságosság érvényesítésének konfliktusmentes összehangolására. Mi marad nekünk? Alighanem hangsúlyozni kell mindenekelőtt, hogy az igazságosság, az igazságos közösségek kialakítása valójában egy *társadalmi küzdelem*. Ezt a küzdelmet pedig elsősorban a jogászok, közgazdászok, politikai döntéshozók vezetik, de résztvevője az adott közösség minden tagja. Ebben a küzdelemben segíthet a *keresztény etika* és erkölcsi felfogás, amely az etikus közgazdasági gondolkodásnak is egyik alapja. Heller Farkas fejtette ki, hogy a keresztény etika jelentősége mutatkozott meg már olyan alapvető gazdasági jelenségeknél is, mint az igazságos ár vagy a kamatvétel. Ugyancsak a keresztény etika szerepe emelhető ki olyan attitűdök népszerűsítése, normává tétele kapcsán, mint amilyen a felelősségvállalás és az áldozatvállalás köznapi magatartásai. A jólét és a siker nyugati eszményítése mellett, vagy inkább azzal szemben.

BEFEJEZÉS – BIBÓ ISTVÁN VERSENYKÉPESSÉGI MUTATÓI

Társadalmi szinten vizsgálva a kérdést nyilvánvaló, hogy a versenyképesség csak nemzetközi kontextusban értelmezhető, mivel más országok és nemzetgazdaságok hasonló elven működő modelljeivel versenyzünk, a globalizáció keretei között. Éppen ebből is következően bírnak nagy jelentőséggel és aktualitással Bibó István versenyképességről alkotott elgondolásai. Bibó a hidegháború idején, a kapitalista és a szocialista társadalmak versengésének évtizedeiben viszonyult kritikusan a gazdasági tényezők túlzott előtérbe helyezéséhez, amely alkalmat és lehetőséget ad arra, hogy különböző társadalmi rendszerek értékét az általuk előidézett gazdasági jóléten mérjék le. Bibó szerint sehol sincs megírva, hogy egy társadalmi rendszer jóságát az általa termelt javak mennyisége, a gazdasági termelékenység évi növekedése és az általa előidézett jólétnövekedés rohamos volta méri le, amely ugyanannyi bajt tud csinálni, mint hasznot. A döntő a társadalom előidézett *belső egyensúlya*, aránylagos fokozódó *erőszakmentessége* és a társadalom egészét kielégítő *igazságossága*, véli Bibó. A kapitalizmus válsága éppen abban áll, hogy állandó elégedetlenséget tart ébren a társadalomban lévő *igazságtalanságmennyiség* miatt.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A bizalmatlanság hálójában. A magyar beteg.* Szerk.: Muraközy László, Corvina Kiadó, Budapest, 2012.
Államelmélet. Szerk.: Takács Péter, Szent István Társulat, Budapest, 2009.
Ludwig Erhard: *Jólétet mindenkinek.* Konrad Adenauer Alapítvány, Budapest, 1993.
Heller Farkas: *Etikai tudomány-e a közgazdaságtan?* Aula Kiadó, Budapest, 2006.
Jog és Filozófia. Szerk.: Varga Csaba, Szent István Társulat, Budapest, 2001.
Pokol Béla: *Európa végnapjai. A demográfiai összeroppanás következményei.* Kairosz Kiadó, Budapest, 2011.
Szilágyi Sándor: *Bibó István.* Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2001.
Tanyi Attila: *Piac és igazságosság?* Napvilág Kiadó, Budapest, 2000.
Max Weber: *Tanulmányok.* Osiris Kiadó, Budapest, 1998.